

Franz Kafka

METAMORFOOS

Franz Kafka

METAMORFOOS

Lavastaja **Taavi Tõnisson** (Eesti Noorsooteater)

Dramatiseerija **Mihkel Seeder** (VAT Teater)

Tõlkija **August Sang**

Kunstnik **Kristjan Suits** (Tallinna Linnateater)

Liikumisjuht **Olga Privis**

Videokunstnik **Taavi Varm**

Valguskujundaja **Märt Sell**

Helilooja ja muusikaline kujundaja **Vootele Ruusmaa**

Viiuliõpetaja **Riina Linde**

GREGOR **Märten Matsu**

ISA **Madis Mäeorg**

EMA **Silja Miks**

ÕDE **Jaune Kimmel**

ÄRIJUHT **Peeter Rästas**

DORA **Silja Miks**

KOLM TARKA **Peeter Rästas, Rainer Elhi, Elar Vahter**

POISS **Hugo Liima**

Etenduse juht **Katrin Kalamets**

Esietendus 15. aprillil 2023 Rakvere Teatri väikeses saalis

Õppematerjalide koostaja **Lauri Saaber**, kujundaja **Peeter Rästas**

LAVASTAJALT

Küllap oled vahel tundnud, et kõike on liiga palju? Töö, kodu, pere, unistused ja reaalsus, millegi poole püüdlemine, suured eesmärgid ... Pidevad etteheited ise-enele, et jälle on üks või teine asi tegemata. See võib tekitada tunde, et ei suuda vastata kõigile ootustele ja nõudmistele, mille oled endale või mille teised sulle on seadnud.

Elame ajal, mil kõik toimub kiiresti. Kiirsuhted, kiirtoit, kiirmõtted, kiire infovahetus, kiired naudingud ... Tahame kohe tulemust! Kõik põleb. Ja kogu aeg on vaja olla valmis, millekski uueks, järgmiseks hüppeks! Meil ei ole aega. Mitte kunagi. Ei puhkamiseks ega süvenemiseks. Maailm meie ümber tiirleb järjest pöörasema kiirusega. Aga kas mitte igal ajal ei ole inimesed tundnud samamoodi?

Meie lavastus ei ole asetatud konkreetsesse ajalisse konteksti. On viiteid 20. sajandi algusele, aga ka keskpaigale, isegi tänasele päevale. Oleme valinud sellise lähenemise just lavastuses käsitletavate teemade ja probleemide universaalsuse tõttu. Peategelases peituv eksistentsiaalne konflikt, küsimus olemasolemisest ja õigusest isiklikule õnnele tundub olevat ajatu.

Taavi Tõnisson

FRANZ KAFKA ELU

Franz Kafka sündis 3. juulil 1883 Prahas, mis toona oli Austria-Ungari keisririigi provintsilinn. Tema perenimi on foneetiline kirja-pilt tšehhikeelsest sõnast *kavka*, mis tähendab „hakki“. Ent Kafka loomingu laadi arvestades – omadussõna „kafkalik“ on kujunenud „rusuva“ või „painajaliku“ sünonüümiks – tundub see must lind üpriski paljuütlev.

Kafkad olid keskklassi kuuluv saksakeelne juudi perekond, kes ei järginud usutraditsiooni kuigi rangelt. Franz'i pudukaupmehest isa on nimetatud ärimeheks ka inimesena: too olnud robustne, isekas hirmuvalitseja. Ema seevastu oli vaikne ja uje, isiksusejooned, mis kandusid üle Franzile.

Äripäeviti viibisid kodust ära mõlemad vanemad – ema aitas isal kauplust pidada –, mistõttu Franz'i varane lapsepõlv oli üsna üksildane, teda kasvasid peamiselt teenijad. Edaspidi lisandusid kolm nooremat õde, kellesse ta oli väga kiindunud.

Püüdes vormida poega oma näo järgi, traumeeris isa oma järeltulija eluajaks: hiljem jäädvustas Kafka nende suhte eraldiseisvas teoses „Kiri isale“ (1919) ja on nimetanud kogu oma loomingut „põgenemiskatseks isa eest“.

Kirjanduslikus kutsumuses oli Kafka kindel juba varakult, esimesed säilinud tekstid pärinevad aastatest 1904–1907. Praha saksakeelse ülikooli lõpetas ta juristidiplomiga – ala, mis ei köitnud teda, kuid pakkus isa meeleheaks karjääri-võimalusi.

Juuraõpingute käigus oli ta tutvunud kursusevend Max Brodiga, kellest sai tema lähedane sõber – ja tulevikus, pärast Kafka surma, ka tema loomingulise pärandi haldaja. Vaimustusega loeti-arutati koos erinevaid ilukirjandus- ja filosoofiateoseid, millel oli suur mõju Kafka kujunemisele autorina.

1908. aastal alustas Kafka tööd Böömi Kuningliku Kindlustusseltsi ametnikuna. Päevane leivateenimine bürokraadina ja isa nõudmised abistada perekonda äriettevõtmistes vaheldusid öise kirjutamisega. Tööõnnetuste hindajana, ametis, mida Kafka enda sõnul jälestas, osutus ta küll piisavalt tõhusaks, nii et teda koguni edutati.

Antisemitismi esines Austria-Ungari keisririigis ohtralt, ning vaenulikkus ja eelarvamused, mida Kafka oma päritolu tõttu sageli koges, häirisid teda sügavalt. (Kafka novellidest „Karistuskoloonias“ ja „Metamorfoos“ on tagantjärele muuhulgas välja loetud holokausti eelaimust. Teise maailmasõja päevil hukkusid koonduslaagrites ka Kafka kolm õde.)

Kahel korral (1914 ja 1917) kihlus Kafka sama naisega, Max Brodi sugulase Felice Baueriga, kuid katkestas mõlemad kihlused ise. Just Felice osutus nähtavasti kaalukeeleks autori „hääle“ leidmisel: nende tutvumise aegu kirjutas Kafka loomepalangus novelli „Otsus“, milles noor kaupmees saabub koju teatama vastumeelsele isale oma kihluse uudist, ja „Metamorfoosi“. Romaani „Protsess“ kallale asus ta vahetult pärast nende esimese kihluse tühistamist, milles ta end

süüdlaseks pidas. Tagantjärele on Kafka kirjad Felice'ile (ligi 500, saadetud viie aasta jooksul) avaldatud eraldi raamatuna.

1915. aastal ilmunud novell „Metamorfoos“ on ilmselt Kafka kuulsaim teos. Seda lugu müügimees Gregor Samsast, kes ärkab üles inimsuuruse putukana, sureb seetõttu kõigist tõrjutult ning kes kiiresti unustatakse, on tõlgendatud väga mitmeti, ent igal juhul kujutab see inimese vastuolu nii oma keskkonna, koduste kui ka iseenda kehaga. Novellis on nähtud autobiograafilist ainet: elas Kafka kaua ju sarnases perekondlikus korteris, kus paukusid ukсед ja valitses lakkamatu sagin, ning tuttavate meenutuste järgi vaevanud teda alaline kahtlus, et inimesed peavad teda tülgastavaks, ehkki tegelikkuses jätnud ta neile intelligentse, humoorika ja nägusa mulje.

Üles hakkas ütlema Kafkagi keha: 1917. aastal haigestus ta tuberkuloosi, mis oli tollal ravimatu. Aasta hiljem lahkus ta kindlustusseltsist haiguspensionile ning tema ülejäänud elu möödus paljuski mitmesugustel sanatooriumikuuridel. (Just töö riigiametis ja edasi juba haigestumine päästsid ta Esimeses maailmasõjas armeesse võtmisest.)

1920. aastal armus Kafka ajakirjanikku ja tõlkijasse Milena Jesenskásse, aga seegi lõppes ruttu. Viimasel eluaastal, tõvest murtuna, tutvus ta Balti mere ääres puhates lasteaiakasvataja Dora Diamantiga, kellega kolis Berliini.

Ent tema seisund halvenes ja taas kord naasis ta Prahasse õdede hoole alla, kust sõitis edasi raviasutusse Viini lähistel. Kafka suri sanatooriumis 3. juunil 1924, tema tuberkuloosi tõttu valusaks tõmbunud kõri muutis söömise võimatuks, ja kuna toitesegude veeni kaudu manustamist polnud veel leiutatud, sai surma põhjuseks sisuliselt nälg. (Sümboolsel kombel viimistles ta surivoodilgi oma novelli „Näljakunstnik“, mida oli alustanud küll varem, enne kõri sulgumist.) Ta on maetud kodulinna Prahasse, Uuele juudi kalmistule.

Kafka viimne soov oli, et tema sahtlisse kogunenud looming hävitataks – ta kirjutas pigem enesele kui publikule –, kuid pärast sõbra surma loobus Max Brod soovi täitmisest. Postuumselt õnnestus sõdadevahelisel ajal välja anda Kafka kolm (päriselt lõpetamata) romaani „Protsess“ (1925), „Loss“ (1926) ja „Ameerika“ (1927), veel rida lühijutte, aforismid, „Kiri isale“, Milenale pärandatud päevik ning mahukas kirjavahetus.

Neljakümnesena surnud Franz Kafka oli juut juudivaenulikus Euroopas, saksa keele kõneleja valdavalt tšehhikeelses Prahas, kirjanik, kes sunnitud teenima elatist tüütul leivatööl, ja vaimse loomuga perepoeg asise loomuga perekonnas, kus teda ei mõistetud. Ta oli võõras kõikjal, kuid selle tunde meisterlik kirjeldus muutis ta 20. sajandi üheks olulisemaks autoriks, kelle looming kõnetab lugejaid tänini. Niisiis saavutas ta enda sõnastatud eesmärgi: „Raamat peab olema kirves meis jäätunud mere jaoks.“

Uuri järele tundmatute sõnade või väljendite tähendus ja seleta neid klassikaaslastele!

MIS ON METAMORFOOS?

Bioloogias nimetatakse metamorfoosiks organismi füüsilise arengu protsessi, millega kaasneb silmatorkav ning võrdlemisi järsk muutus keha ülesehituses rakkude kasvu ja eristumise teel. Metamorfoosi esineb putukatel, kahepaiksetel, molluskitel, ussidel, vähkidel, ainuõõssetel, okasnahksetel, mantelloomadatel ja enamikul kaladel. Sageli saadab seda ka toitumis- ja käitumisalane muutus.

Mõiste „metamorfoos“ pärineb vanakreeka keelest: *metá* („järel“, „taga“) + *morphē* („vorm“).

Eestipärane sõna metamorfoosi kohta on moone.

Liigid, kellel see esineb, läbivad kas täismoonde (putukate arengutsükkel: muna – vastne – nukk – valmik) või vaegmoonde (puudub nukuks olemise faas).

Kas Kafka loos on metamorfoos üksnes kehaline või toimub ka ülekantud tähenduses? Kes selle läbib, kas ainult Gregor või keegi veel? Milles see väljendub?

Lisamärkus:

Saksa keeles seostub Kafka novelli originaalpealkiri *Die Verwandlung* mitte niivõrd muundumistega looduses ja loomariigis (nt röövikust liblikaks), vaid eeskätt üleloomulike muundumistega muinasjuttudes (nt vennad nõiutud luikedeks), kinnistades loo lugeja jaoks just äraspidise muinasjutuna.

ENNE ETENDUST

1) Vaata lavastuse plakatit. **Millise emotsiooni või ootuse see tekitab? Millest arvad selle põhjal lavastuse rääkivat?**

2) Pane oma ootustega seoses vabalt kirja mõned märksõnad – lähtudes plakatist või millestki, mida oled kuulnud või oletad. Pärast etenduse vaatamist loe need uuesti üle. **Kui palju langesid sinu ootused kokku lavalt nähtuga ja kui palju tabas sind üllatus? Kas eelistad filmi, teatri, muusika, kirjanduse puhul pigem kindlate ootuste täitumist või üllatust? Miks?**

ETENDUSE AJAL

Vali välja üks tegelane, keda kehastava näitleja tööle sa pöörad erilist tähelepanu. Jälgi, missuguseid vahendeid ta tegelaskuju loomiseks kasutab. **Milline on tema kehakeel, žestid, miimika?** Pidades silmas, et tegelase loomise teenistuses ei ole mitte ainult esitatav tekst, vaid ka esitamise viis, „elav sõna“ – **mida teeb ta oma häälega? Kuidas moodustavad kõik need vahendid terviku lavastuse mõtte teenistuses?**

„Metamorfoosi“ lavastust iseloomustavad dünaamilisus, liikuvus, visuaalsus. Püüa etendust vaadates teadlikult tähele panna, milliste võtetega see on saavutatud. **Märka, kuidas on lavastuses rakendatud valgust, muusikat ja videokujundust. Mismoodi toetavad need näitlejate tööd ja kuidas aitavad kaasa üldmõjule?**

PÄRAST ETENDUST

KAFKA JA PRAEGUNE AEG

Loe materjalide algusest lavastaja kommentaari ja arutle:

- kas Kafka tekst kõnetab endiselt ka tänapäeval?
- kui kõnetab, siis miks?
- milliseid Kafka ajal uuenduslikke teemasid on nüüdseks õpitud ühiskonnas rohkem käsitlema?
- kuidas suhtud lavastaja valikusse tuua lugu moodsamasse (täpselt määratlemata) aega?
- milliseid võimalusi see valik sinu arvates lavastajale andis?

MOONDE PÕHJUSED

- Iseloomusta novelli/lavastuse peategelast Gregorit. Mis kutsub sinu hinnangul temas esile metamorfoosi? On ta väliste asjaolude ohver või ise oma õnnetuses süüdi? Või mõlemat?
- Täiendav arutelüküsimus: kuidas erineb lavastuse suhtumine Gregorisse Kafka novelli omast?

Kafkalik-teatraalne mäng „Protsess“

Moodustage klassis kaks leeri, kes väitlevad vastastikku Gregori süüdistaja ja advokaadina, eesmärgiga selgitada välja omavastutuse määr.

Soovi korral saab selle kirjandusliku kohtu arendada täiemõõduliseks rollimänguks, milles osa õpilasi kehastab loo tegelasi, andes tunnistajapingis ütlusi enda vaatenurgast. Tunnistuste käigus võib lasta fantaasial lennata ja rolli sisse elades tegelaskuju tõlgendada – eesmärgiks on mäng, sest teatris ilmneb tõde ju mängu kaudu!

Õigeksmõistmise korral pääseb Gregor oma seisundist, süüdi jäämisel jätkab putukana.

PERESUHETE KAART

- Iseloomusta Gregori suhteid pereliikmetega. Koostage rühmatööna mõistekaart, mis toob märksõnadena ära vastastikused hoiakud isa, ema ja õega, nii enne kui pärast muundumist. (NB! Kaardi saab koostada nii paberil, tahvil kui digitaalselt. Vajadusel saab seda kasutada „kohtuprotsessil“ alusmaterjalina.)

- Milles peituvad loos konflikti (tõelised) põhjused? Miks kujuneb vastasseis ja kas käituda oleks saanud teisiti?
- Millega seletad Gregori vanemate vaatenurka?

LOOVKIRJUTAMINE

1. KUIDAS IKKAGI ELADA ENDALE?

„Metamorfoosi” peategelane Gregor on terve senise elu püüdnud käituda „õigesti”. Tahtes olla meeltmööda, on noormees neelanud alla kõik oma unistused ja tegutsenud teiste heakskiidu nimel. Ta on olnud kohusetundlik, temast on saanud pere ainus rahateenija. Tal on tekkinud tunne, et kõik sõltub temast ja tema peale loodetakse. Selle kõige juures ei ole ta ise õnnelik, aga pole valmis seda endale ega teistele tunnistama. Tahe tunnustust saada ja samas kõik üle parda heita tekitab sisemise vastuolu, mille lahendamiseks tal puudub julgus ja enesekindlus.

Mõtiskle kirjalikult, milline oleks kesktee. Kas teistele toeks olla, isegi teistele pühenduda on võimalik nii, et seejuures saadakse-jäädakse iseendaks, oma unistusi ohverdamata? Millisest piirist kujuneb individuaalsus kui vajalik ja väärtuslik omadus ümber egoismiks? Millisest piirist aga võib teistele elamise soov minna üle sõltuvuseks, enese määratlemiseks vaid teiste kaudu?

2. MILLEST KÕNELEB MEILE MEIE VAIMNE TERVIS?

Vaimse tervise küsimused on praegu õhus, ka 2023. aasta Eesti inimarengu aruanne võtab fookusesse just selle teema. Aruanne märgib: „Eesti on jõudnud inimarengus kõrge tasemega riikide hulka, inimeste igapäevaelu põhiküsimus pole enam ellujäämine, vaid parem elukvaliteet ühes pürgimusega olla vaimselt terve.” Samuti läheneb Taavi Tõnissoni lavastus Kafka „Metamorfoosile” paljuski läbi vaimse tervise temaatika.

Mõtiskle kirjalikult, millised praeguse elu küljed panevad vaimse tervise enim proovile, kuidas aitab aineliselt parem elujärg keskenduda inimeseksolemise muudele tahkudele ja väärtustele ning kuidas sellesama elujärje saavutamiseks või säilitamiseks tehtav pingutus võib meie tähelepanu meie muudelt vajadustelt kõrvale viia, seades löögi alla nimelt vaimse tervise.

VESTLUSKÜSIMUSED

PUTUKA TÄHENDUS

1995. a parima lühifilmi Oscari võitnud „Franz Kafka’s It’s a Wonderful Life“ on humoorikas fantaasia vili, mis kujutleb Kafkat jõuluõhtul, võimetuna otsustama, kelleks tema peategelane peaks muunduma (kaalumisel on ka banaan ja känguru).

- Mis sa arvad, miks valis Kafka tegelikkuses just putuka? Mida see sinu meelest sümboliseerib?

- Mida arvad lavastaja otsusest loobuda putuka otsesest kujutamisest laval? Kuidas see loo tunnetust muudab, mida juurde annab või vähemaks võtab?

LAVASTUSE VORMIKEEL

Gesamtkunstwerk on rahvusvahelisse kasutusse jõudnud saksakeelne sõna (tõlkes „ühendkunstiteos“) sellise teose kohta, mis püüab kasutada ja ühte sulatada paljusid eri kunstiliike. Kultuurilooline taust ulatub Richard Wagneri ooperitest ning arhitektuuri ja tarbekunsti ühendamisest 19. sajandil kuni nüüdisaegse multimeedia- ja *performance*-kunsti või videomängudeni. (Ka näiteks Beyoncé viimaste aastate projektide kohta on seda mõistet sageli kasutatud.)

Gesamtkunstwerk-tüüpi lähenemist kohtab ka „Metamorfoosi“ lavastuses.

- Millega just lavastuse vorm sulle meelde jäi?

- Too näiteid hetkedest lavastuses, kus toimivad koos eri kunstiliigid.

LISAKÜSIMUSED

ÕDE

Kafka novelli on tõlgendatud ka nii, et selles leiab aset õe-venna võimusuhte nihkumine õe kasuks. Õde-venda, kelle nimedki on sarnased (Gregor/Grete), on sellise tõlgenduse järgi vaadeldud otsekui ühe isiksuse kahe poolusena. **Arutle, mille kaudu väljendub loos nende suhte muutus ning kuidas teiseneb õe roll perekonnas ja vanemate silmis.**

SÕDUR

Kafka novellis ripub Samsade korteri seinal foto Gregori sõjaväeteenistuse ajast, millel ta seisab mundris, käsi mõõgapidemel. Lavastuses on sõduriks saamine Gregori unistus hoolimata sellest, et vaevalt tähendaks käsuliinil põhinev amet suuremat vabadust, kui oli tema käsutuses enne. **Arutle, miks võis Kafka selle foto sisse tuua ning mida võiks sõduriks igatsemine öelda peategelase kohta lavastuses.** Kuidas seostub see tema olukorraga, on need asjad vastandlikud või pigem hoopis sarnased?

TARBIMISÜKSUS JA TURUVÄÄRTUS

Millisena kujutavad vastavalt Kafka novell ja Taavi Tõnissoni lavastus üksikisiku rolli ühiskonnas? Aga perekonna rolli? **Arutle, kuidas vormib majanduslik surve meie valikuid ning seeläbi meie elukäiku ja meid ennast.** Kui palju on need suundumused ja surved Kafka ajast alates muutunud ning kui palju jäänud samaks (või lihtsalt kuju muutnud)?

KOLM TARKA

Kafka novellis elab lisaks perele korteris kolm kostilist, kelle makstav üür moodustab osa perekonna sissetulekust. Lavastuses on kostilised asendatud kolme targaga, kes tulevad Gregorit tervendama, et teda tööjõuliste hulka tagasi tuua. Kolme targa tegevusaladeks on valitud religioon, psühhiaatria ja esoteerika, mis kõik esitlevad end inimeste aitajana. **Arutle nende kolme valdkonna sarnasuste ja erinevuste üle, samuti selle üle, mil määral on need üksikisiku teenistuses ja mil määral taotleavad ühiskondliku olukorra parandamist või hoopis muutumatuna hoidmist.**

FRANZ KAFKA TSITAATE

„Ma usun, et tuleb ainult niisuguseid raamatuid lugeda, mis sind pistavad ja torgivad. Kui raamat, mida me loeme, ei ärata meid nagu rusikahoop lagipähe, milleks me seda raamatut siis loeme?”

– kirjast lapsepõlvesõbrale (1904)

„Õige tee läheb üle kõie, mis pole tõmmatud kõrgele, vaid peaaegu maapinna kohale. See näib olevat määratud rohkem komistamiseks, kui et sellel käidaks.”

– aforismidest, 1917/18

„Ainult väljavaates, lootuses, edasiminekus on küsimus. Hädaoht on üksnes ahtas, piiratud silmapilgus. Selle taga on kuristik. Kui sellest ollakse üle saanud, on juba kõik teisiti. Tähtis on ainult silmapilk. See määrab elu.”

– eravestlustest (avaldatud 1961)

„Inimesel on kaks põhipattu, millest tulenevad kõik teised: kannatamatus ja mugavus. Kannatamatuse pärast aeti nad paradiisist välja, mugavuse pärast ei pöördu nad sinna tagasi.”

– aforismidest, 1917/18

„Üks kurja mõjusamaid võitlusvahendeid on väljakutse võitlusele.”

– aforismidest, 1917/18

„Sa võid end maailma kannatustest kõrvale hoida, see on sulle vabaks jäetud ja vastab su loomusele, aga ehk on just see kõrvalehoidmine ainus kannatus, mida sa võiksid vältida.”

– aforismidest, 1917/18

„Progressi uskuda ei tähenda uskuda, nagu oleks progress juba toimunud. See poleks mingi usk.”

– aforismidest, 1917/18

„Suhe kaasinimesega on palve suhe, suhe iseendaga püüdluse suhe; palvest saadakse jõudu püüdlamiseks.”

– aforismidest, 1917/18

„Noorus on õnnelik, sest tal on võime näha ilu. Kes säilitab võime ilu näha, see ei vanane.”

– eravestlustest (avaldatud 1961)

Mõttele, milline neist tsitaatidest kõnetab sind enim. Valige paari peale üks tsitaat ja arutage, mida Kafka on sellega silmas pidanud ja kas nõustute temaga.

Põhjendage.

Tsitaate on võimalik kasutada ka kirjanditeemadena.

RAKVERE LYEL